

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Mensenrechten: Oog voor Culturele Diversiteit

Donders, Y.M.

Published in:
VN forum

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Donders, Y. (2012). *Mensenrechten: Oog voor Culturele Diversiteit*. VN forum, 2012(3-4), 26-30.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

SAMENVATTING VAN DE ORATIE VAN PROF. DR. YVONNE DONDERS, HOOGLERAAR INTERNATIONALE MENSENRECHTEN EN CULTURELE DIVERSITEIT, UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Mensenrechten: Oog voor Culturele Diversiteit

door Yvonne Donders*

Mensenrechten zijn een belangrijk instrument voor het beschermen en bevorderen van culturele diversiteit. De debatten over het boerkaverbod en de dubbele nationaliteit laten echter zien dat de relatie tussen mensenrechten en culturele diversiteit complex kan zijn. Andere voorbeelden in dit verband zijn het mogelijke gebruik van minderheidstalen in de rechtbank en in het onderwijs en de discussie over activiteiten van bedrijven in de mijnbouw of bosbouw die ten koste kunnen gaan van het land en de cultuur van inheemse volken. Al deze zaken zijn van groot belang voor individuen en gemeenschappen, omdat zij een uiting zijn van hun cultuur en hun identiteit. Deze culturele identiteit hangt samen met hun menswaardigheid en daarmee met mensenrechten.

In haar oratie ging Yvonne Donders in op de vraag in hoeverre het internationale mensenrechtensysteem, inclusief de verdragen en het internationale toezicht daarop, oog heeft en daarmee ruimte laat voor culturele diversiteit tussen en binnen staten, gemeenschappen en individuen. Zij deed dit door een analyse van verschillende niveaus van internationaal recht: de ontwikkeling van internationale mensenrechtstandaarden, de implementatie van mensenrechtennormen (met name culturele rechten) en het internationale toezicht hierop. Donders liet zien dat het internationale mensenrechtensysteem inderdaad oog heeft voor culturele diversiteit, maar dat het tegelijkertijd niet blind is voor mogelijke negatieve kanten van cultuur.

De Wet van Donders

De cryptische titel van haar oratie '*Mensenrechten: Oog voor Culturele Diversiteit*' was be-

doeld om de toon te zetten voor de rede over de relatie en interactie tussen en mensenrechten en culturele diversiteit. De insteek van het oog was een academische knipoog naar de 'andere', veel beroemdere, Professor Franciscus Donders (1818-1889), de oogheelkunde specialist. Deze in binnen- en buitenland bekende academicus ontwikkelde de zogenaamde Wet van Donders.

Deze wet luidt grof gezegd dat hoe het oog ook beweegt en draait, het altijd dezelfde drie-dimensionale positie houdt door een correctie mechanisme in de hersenen. Met enige creativiteit en dichterlijke vrijheid kan deze wet worden toegepast op internationale mensenrechten: het internationale mensenrechten systeem, inclusief de standaarden, normen en de toezicht mechanismen, vormen het brein dat zorgt voor een multidimensionale blik, waarbij bewegingen en draaiing mogelijk zijn om culturele diversiteit te accommoderen.

Mensenrechten en Culturele Diversiteit

De relatie tussen het internationale mensenrechtensysteem en culturele diversiteit laat vele synergiën zien, maar er zijn ook diverse spanningsvelden. Vele daarvan hebben te maken met de dynamiek en complexiteit van het concept dat ten grondslag ligt aan culturele diversiteit, namelijk 'cultuur'. Cultuur is niet statisch, maar dynamisch en het is niet alleen een product, maar vooral een proces dat wordt beïnvloed door interne en externe interacties. Cultuur heeft een objectieve en een subjectieve dimensie. De objectieve dimensie bestaat uit zichtbare karakteristieken zoals taal, godsdienst en gebruiken, terwijl de subjectieve dimensie bestaat uit gedeelde houdingen, manieren van denken, voelen en doen.

Daarnaast heeft cultuur een individuele en een collectieve kant. Culturen worden gevormd en ontwikkeld door gemeenschappen. Individuen identificeren zich met verschillende van deze culturele gemeenschappen, bijvoorbeeld naar etniciteit, nationaliteit, familie of godsdienst gerelateerd, en zij geven op die manier vorm aan hun persoonlijke culturele identiteit. Hoewel cultuur vaak een positieve connotatie heeft, is het geen abstract of neutraal concept. Het kan een mechanisme zijn voor uitsluiting en overheersing, waarbij onderhandeling en machtsstructuren een rol spelen. Dit roept de vraag op wie eigenlijk bepaalt welke culturen en culturele aspecten moeten worden bevorderd en beschermd. En, gezien het dynamische karakter van culturen, welke interpretatie van een bepaalde cultuur of een cultureel gebruik moet worden gevolgd? Het is duidelijk dat de breedte, complexiteit en sensitiviteit van het cultuurconcept een serieuze uitdaging vormt voor de integratie van dit concept in internationale mensenrechten.

Een van de belangrijkste debatten waar mensenrechten en culturele diversiteit elkaar raken is het debat over de universaliteit van mensen-

Prof. dr. Yvonne Donders

rechten. Het traditionele onderscheid tussen de twee uitersten van absolute universaliteit en absoluut cultureel relativisme van mensenrechten kan worden overbrugd door onderscheid te maken tussen formele en substantiële universaliteit, tussen universaliteit van toepassing en van implementatie en tussen universaliteit van subjecten en van objecten van mensenrechten. Het idee dat mensenrechten universeel gelden en door alle mensen genoten kunnen worden is niet erg controversieel. De formele universaliteit of de universaliteit van de subjecten van mensenrechten staan niet erg ter discussie: mensenrechten zijn van toepassing op alle mensen, waar ook ter wereld en van welke afkomst dan ook. Internationale mensenrechteninstrumenten weerspiegelen dit idee. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens heeft niet alleen universaliteit in de titel, maar stelt ook in artikel 1 dat alle mensen vrij en gelijk in waardigheid en rechten worden geboren. Daarnaast wordt in mensenrechtenverdragen steeds benadrukt dat alle mensen rechten hebben, ongeacht ras, afkomst, geslacht, godsdienst, politieke voorkeur etc.

Veel meer discussie wordt gevoerd over universaliteit van de inhoud en implementatie van mensenrechten. Er is inmiddels algemene erkenning voor het standpunt dat de universele waarde en toepassing van mensenrechten niet een uniforme implementatie van mensenrech-

ten betekent. Met andere woorden, hoewel mensenrechten universele gelding hebben voor alle mensen op basis van hun menselijke waardigheid, hoeft de implementatie van mensenrechten niet uniform te zijn. Bij de implementatie wordt ruimte gelaten voor culturele diversiteit. Deze ruimte voor culturele diversiteit is te onderscheiden op verschillende niveaus van internationaal recht: het niveau van het ontwikkelen van standaarden, het niveau van de implementatie van normen en het niveau van het toezicht houden op de ontwikkeling en implementatie van deze standaarden en normen.

Diversiteit in de ontwikkeling van mensenrechtenstandaarden: culturele voorbehouden en regionale mensenrechtenverdragen

Staten zijn de voornaamste subjecten van het internationale recht. Zij onderhandelen over en ontwerpen verdragen en mogen zelfstandig en soeverein bepalen of zij partij willen worden bij deze verdragen. Dit proces van *standard-setting* geeft staten de mogelijkheid om onder andere hun culturele belangen te behartigen. Twee manieren waarop culturele diversiteit tot uitdrukking komt bij het ontwikkelen van internationale standaarden zijn de zogenaamde culturele voorbehouden die staten kunnen maken en het ontwikkelen van regionale mensenrechtenverdragen.

Op het moment dat een verdrag wordt aangenomen, kunnen staten vinden dat hun specifieke (culturele) belangen niet voldoende worden weerspiegeld of zij kunnen het oneens zijn over bepaalde specifieke bepalingen. Een staat kan dan besluiten geen partij te worden bij het verdrag. Het kan echter ook, op het moment van ratificatie van een verdrag, een voorbehoud maken dat het zich niet gebonden acht aan een specifieke bepaling van het verdrag, zonder het verdrag als zodanig te verwerpen. Een dergelijk voorbehoud kan een culturele rechtvaardiging

hebben. Een staat kan bijvoorbeeld stellen dat een bepaling in strijd is met bepaalde culturele, religieuze of historische aspecten of regels die gelden in die staat. Deze "culturele voorbehouden" weerspiegelen hiermee culturele diversiteit tussen en binnen staten.

Voorbehouden, zeker bij mensenrechtenverdragen, zijn echter niet onomstreden. Vooral de culturele voorbehouden worden dikwijls bekritiseerd, omdat zij de universaliteit van mensenrechten zouden ondermijnen. Voorbehouden zijn dan ook aan regels gebonden. Zo mogen zij bijvoorbeeld niet indruisen tegen het voorwerp en doel van het verdrag. Voorwerp en doel van een verdrag zijn echter niet altijd goed te definiëren, wat het lastig maakt om te bepalen welke voorbehouden wel en niet toegestaan zijn. De voorbeelden die in de oratie werden behandeld lieten zien dat culturele voorbehouden in beginsel mogelijk zijn, maar dat zij wel in concrete en specifieke termen moeten worden geformuleerd. Zo moet duidelijk worden aangegeven welke (deel)bepalingen het voorbehoud betreft en welke culturele of religieuze overwegingen aan het voorbehoud ten grondslag liggen. Hiermee worden de reikwijdte, inhoud en gevolgen van het voorbehoud duidelijk. Uitgangspunt blijft dat culturele voorbehouden niet tegen het voorwerp en doel van het verdrag mogen ingaan, om te voorkomen dat zij indruisen tegen essentiële onderdelen van het verdrag en daarmee het effect van het hele verdrag ondermijnen.

De ontwikkeling van regionale mensenrechtenverdragen is een andere manier waarop culturele diversiteit zichtbaar wordt in internationale standaarden. Regionale mensenrechtenverdragen zijn wat betreft de inhoud vergelijkbaar met de wereldwijde verdragen, maar zij weerspiegelen ook dikwijls de specifieke culturele en historische achtergrond van de regio. Zo omvat het Afrikaanse Verdrag voor de Rechten van Mensen en Volken collectieve mensenrechten en naast rechten ook plichten. Het Inter-Amerikaanse Verdrag voor de Rechten van Mens om-

vat ook een bepaling over verantwoordelijkheden ten opzichte van de familie en de gemeenschap. Het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens kent een dergelijke bepaling niet. Het Afrikaanse Verdrag omvat verder in één instrument zowel burgerrechten en politieke rechten als ook economische, sociale en culturele rechten, hiermee hun gelijke waarde benadrukkend. In het Europese en Inter-Amerikaanse systeem zijn deze rechten in verschillende instrumenten opgenomen. Naast algemene mensenrechtenverdragen zijn in de verschillende regio's ook verdragen aangenomen over onderwerpen die specifiek voor die regio van belang zijn. Zo is er Amerikaans Verdrag over verdwijningen en over geweld tegen vrouwen en zijn er in Europa verdragen over minderheden. Regionale verdragen kunnen een belangrijk middel zijn voor het bevorderen en bewaken van culturele diversiteit. Er zijn nog diverse onderzoeksvragen over de culturele voorbehouden en de interactie tussen regionale en wereldwijde mensenrechtenverdragen.

Diversiteit door de implementatie van mensenrechtennormen: gelijkheid, culturele rechten en de culturele dimensie van rechten

Op het niveau van de internationale mensenrechtennormen, vastgelegd in bepalingen in verdragen, ziet men culturele diversiteit bijvoorbeeld terug in het gelijkheidsbeginsel, de culturele rechten en de culturele dimensie van mensenrechten. Het gelijkheidsbeginsel, de basis van het bevorderen en beschermen van de rechten van de mens, omvat ook het recht om anders te zijn en is daarmee een belangrijk vehikel voor culturele diversiteit. Erkenning van en respect voor culturele verschillen kan volledig in lijn zijn met het gelijkheidsbeginsel. Gelijkheid en non-discriminatie impliceren namelijk dat gelijke gevallen gelijk moeten worden behandeld, maar ook dat ongelijke gevallen ongelijk moeten worden behandeld. Niet elke vorm van ongelijke behandeling is discriminatie, zo lang

de criteria voor deze verschillen maar objectief en redelijk zijn en een rechtvaardig doel dienen. Speciale positieve maatregelen kunnen worden genomen om historische ongelijkheden en sociale uitsluiting te bestrijden of om diversiteit en vertegenwoordiging van bepaalde groepen te bevorderen.

Naast het bevorderen van diversiteit middels het gelijkheidsbeginsel bevatten vele mensenrechtenverdragen rechten die specifiek culturele diversiteit bevorderen. Deze rechten worden geclassificeerd als "culturele rechten". Culturele rechten zijn rechten die de culturele belangen van individuen en gemeenschappen bevorderen en beschermen en die bedoeld zijn om hun capaciteit te bevorderen om hun culturele identiteit te behouden, ontwikkelen en veranderen. Er is geen vastomlijnde groep van rechten die binnen de categorie van culturele rechten valt. Kijkend naar de internationale mensenrechtenverdragen kan gesteld worden dat het allereerst gaat om de bepalingen die expliciet verwijzen naar cultuur, zoals het recht om deel te nemen aan het culturele leven en het recht van minderheden om hun cultuur te genieten.

Daarnaast zijn er bepalingen die weliswaar niet expliciet verwijzen naar cultuur, maar wel een direct verband hebben met cultuur. Nu kan gesteld worden dat vrijwel alle mensenrechten op een bepaalde manier een link met cultuur hebben, maar het gaat vooral om bijvoorbeeld de rechten op vrijheid van meningsuiting, vrijheid van godsdienst, vrijheid van vereniging en vergadering, en het recht op zelfbeschikking en het recht op onderwijs. Tot slot zijn er, naast de rechten die een expliciete en/of directe link hebben met cultuur, mensenrechten die een belangrijke culturele dimensie hebben. Hoewel sommige bepalingen niet direct een associatie oproepen met cultuur, hebben de meeste mensenrechten belangrijke culturele implicaties. Te denken valt bijvoorbeeld aan het recht op gezondheid, waaraan belangrijke culturele kanten zitten in de zin van bepaalde behandelingen, het gebruik van (traditionele) medicijnen, re-

productieve gezondheid of de voorkeur voor behandeling door een vrouwelijke arts. Ook het recht op een eerlijk proces kent een culturele kant. Dit recht houdt namelijk onder andere in dat een verdachte moet worden geïnformeerd over de aanklacht in een taal hij of zij begrijpt en het recht op een tolk als de taal van de rechtbank niet wordt begrepen. De culturele dimensie van deze rechten moet door de staat worden gerespecteerd. Welke verplichtingen staten precies hebben om de culturele rechten en de culturele dimensie van rechten te respecteren en bevorderen en hoe zij deze mogen afwegen tegen andere belangen in de maatschappij vraagt om nader onderzoek.

Diversiteit door Internationale Toezichthouders

Tot slot zijn er ook op het niveau van het internationale toezicht diverse aanknopingspunten voor behoud en bevordering van culturele diversiteit. Internationale toezichthouders binnen het VN systeem en ook binnen de regionale systemen zien toe op de implementatie van de mensenrechtenverdragen door staten. Hierbij laten zij soms expliciet ruimte voor nationale of lokale invulling van de mensenrechten en dus voor culturele diversiteit. De toezichthouders proberen hier steeds een balans te vinden tussen de universaliteit van de rechten en de implementatie op nationaal niveau. Ook hier is nog veel onderzoek te doen.

Oog voor Diversiteit, maar niet Blind

Al deze mogelijkheden om binnen het universele mensenrechtensysteem ruimte te laten voor culturele diversiteit en/of deze zelfs actief te bevorderen en beschermen, mogen niet leiden tot een blinde vlek voor de negatieve aspecten van cultuur. Er zijn diverse culturele praktijken, zoals genitale verminking, weduwen "zuiveringen" en gedwongen prostitutie, die direct in strijd zijn met mensenrechten en die derhalve niet moeten worden toegestaan met een beroep

op culturele diversiteit. De bescherming en bevordering van culturele diversiteit kan geen excuus zijn voor het toestaan van schadelijke culturele praktijken of het structureel uitsluiten van groepen, zoals vrouwen, van het genieten van mensenrechten. Dergelijke schadelijke culturele praktijken zijn echter niet uit te bannen met het recht alleen; vaak zijn onderwijs, voorlichting en sociale en economische ontwikkeling ook essentieel.

Concluderend kan worden gesteld dat het internationale mensenrechtensysteem diverse ingangen kent voor het beschermen en bevorderen van culturele diversiteit. Het open en flexibele karakter van dit systeem moet niet worden gezien als een teken van zwakte, maar als een erkenning van de noodzaak om een grote variëteit aan situaties van individuen, gemeenschappen en staten te incorporeren in een universeel systeem. Het internationale mensenrechtensysteem biedt daarmee tegelijkertijd veel mogelijkheden voor individuen en gemeenschappen om hun cultuur te ontwikkelen, te genieten en te behouden; een cruciaal onderdeel van een menswaardig bestaan.

De hele oratie is na te lezen via de oratiereeks van de Universiteit van Amsterdam: <http://www.oratiereeks.nl/upload/pdf/PDF-6449weboratieDonders.pdf>

* **Prof. Dr. Yvonne Donders** is Hoogleraar Internationale Mensenrechten en Culturele Diversiteit en Directeur van het Amsterdam Center for International Law aan de Universiteit van Amsterdam. Zij is tevens voorzitter van de NVVN.